

ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΕΣ ΟΔΗΓΙΕΣ ΓΙΑ ΤΗ ΣΥΝΤΑΞΗ ΤΗΣ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

Απόστολος Χελιδόνης
Λέκτορας στη Νομική ΔΠΘ

I. Εισαγωγικές παρατηρήσεις

Εκπαιδευτικό χαρακτήρα έχει μεταξύ άλλων και η εκμάθηση της μεθόδου σύνταξης γραπτών εργασιών. Η παραπάνω παραδοχή ισχύει πολύ περισσότερο για την τριτοβάθμια εκπαίδευση. Ο λόγος είναι ότι σ' αυτή, η επιχειρηθείσα ήδη στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση εξάσκηση σύνταξης ενός δοκιμίου γενικού περιεχομένου τίθεται πια στην υπηρεσία του εξειδικευμένου και αυστηρού επιστημονικού λόγου. Η ιδιαιτερότητα του επιστημονικού λόγου σε σχέση με το απλό δοκίμιο δεν είναι μόνο αυτή της θεματικής του (αυστηρά δηλ. προσδιορισμένο θέμα απευθυνόμενο σε ειδικό κοινό) αλλά και η σκοπιμότητα της σύνταξης του, η οποία αναπόφευκτα επηρεάζει και τη μέθοδο εργασίας του συγγραφέα της. Ο επιστήμονας συγγραφέας στοχεύει σε δυο πράγματα: α) ενδιαφέρεται να ενημερώσει για κάποιο ιδιαίτερο θέμα. Ο επιστημονικός λόγος δεν ικανοποιεί συνεπώς αισθητικές ανάγκες ή ανάγκες ψυχαγωγίας αλλά ενδιαφέρεται να μεταφέρει χρήσιμες πληροφορίες σ' ένα κοινό εξειδικευμένο, β) επιθυμεί να πείσει για την ανάγκη πρωτότυπης λύσης ενός ζητήματος με πρακτικές αναφορές. Σ' αντίθεση με το δοκίμιο ο συντάκτης μιας επιστημονικής εργασίας καλείται να καταθέσει όχι απλώς τις προσωπικές του απόψεις στο θέμα το οποίο πραγματεύεται αλλά να μελετήσει κριτικά και κατά το δυνατό εξαντλητικά την προηγούμενη βιβλιογραφία, προκειμένου να την αξιοποιήσει στην ορθή επίλυση του εξεταζόμενου προβλήματος. Αυτό επηρεάζει και την έκταση αλλά και τη σοβαρότητα της προεργασίας για τη σύνταξη μιας τέτοιας εργασίας.

Αυτοί ακριβώς οι αυστηρά προσδιορισμένοι στόχοι του επιστημονικού λόγου προσδιορίζουν και την αυστηρότητα της μεθόδου με την οποία καλείται ο συγγραφέας της να εργαστεί. Ο προσωποκεντρικός και πιθανώς εκλαϊκευτικός χαρακτήρας του δοκιμίου θα πρέπει να εκλείψει και τη θέση του να πάρει η ουδετερότητα, νηφαλιότητα, αντικειμενικότητα και κριτική διάθεση, με τα οποία εργάζεται συνήθως ο ερευνητής επιστήμονας. Αυτές ακριβώς οι ιδιαιτερότητες του επιστημονικού λόγου καθιστούν αναγκαίο, να παρέχονται έγκαιρα εξειδικευμένες μεθοδολογικές οδηγίες ήδη κατά το στάδιο των σπουδών σε υποψήφιους συντάκτες επιστημονικών εργασιών, οι οποίοι παρακολουθούν κατά βάση υψηλότερα

δικαίου⁴⁴ σε αντίθεση με το δίκαιό μας όπου η έννοια της σύμβασης είναι ευρεία, πράγμα που δημιουργεί ζητήματα όσον αφορά την επίλυση νομικών προβλημάτων. Η ευφορία που προκαλεί στον Έλληνα νομικό η ενασχόληση με την σύμβαση franchising μεταβάλλεται γρήγορα σε αμηχανία, καθώς προσπαθεί να επιλύσει με μέσα του κωδικοποιημένου δικαίου μας προβλήματα που γεννά η εφαρμογή θεσμών και η ερμηνεία εννοιών του αμερικανικού δικαίου ή γενικότερα του Common Law.⁴⁵ Με άλλα λόγια ενώ ο αγγλοσάξωνας νομικός δεν θεωρεί αναγκαίο να προσδιορίσει τη νομική φύση αυτών των συμβάσεων ή να τις εντάξει στις υφιστάμενες κατηγορίες συμβάσεων για να μπορέσει να διαγνώσει τις εφαρμοστέες διατάξεις, ο Έλληνας νομικός (και γενικότερα ο κάθε μη αγγλοσάξωνας ευρωπαίος εφαρμοστής του δικαίου) θα πρέπει να «υπερβεί» την «εθνικότροπη νομική προσέγγιση» των προβλημάτων και να αναζητήσει άλλα, σταθερά και ευρύτερα αποδεκτά, σημεία αναφοράς για την επίλυση των θεμάτων που τον απασχολούν. Τα πορίσματα της σύγχρονης συγκριτικής του δικαίου αποτελούν το αναγκαίο και απαραίτητο εργαλείο για την επίτευξη του σκοπού αυτού.⁴⁶

Εξάλλου η επιδίωξη της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης καθιστά αναγκαία την προσπάθεια για εναρμόνιση των δικαίων των ευρωπαϊκών κρατών. Η παγκοσμιότητα της οικονομίας δείχνει τον δρόμο προς μια νομική επιστήμη με παγκόσμιο χαρακτήρα. Αποτελεί σήμερα αίτημα αναγνωριζόμενο από όλους ότι με βάση τις σημερινές τεχνολογικές εξελίξεις και την κινητικότητα και διεθνοποίηση της ανθρώπινης δραστηριότητας το δίκαιο δεν μπορεί παρά να δίνει τις ίδιες λύσεις για παρόμοια προβλήματα που παρουσιάζονται στις διάφορες έννομες τάξεις.⁴⁷

44. Ομοίως σελ. 1-10.

45. Κοίτα γενικά, Treitel, *The Law of Contract*, 1995, 9η έκδοση, London, σελ. 6-29.

46. Απ. Γεωργιάδης, *Νέες Μορφές Συμβάσεων*, σελ. 30.

47. Βλ. Γεωργιάδη, «Η εναρμόνιση του ιδιωτικού δικαίου στην Ευρώπη», ΝοΒ 42, σελ. 321 επ., 345 επ.

εκπαιδευτικά προγράμματα, όπως είναι αυτά των μεταπτυχιακών τμημάτων. Οι φοιτητές των τμημάτων αυτών απέδειξαν μετά από επανειλημμένες εξετάσεις, ότι διαθέτουν την επιστημονική κατάρτιση που κρίνεται από τα πανεπιστήμια αναγκαία, προκειμένου να τους ανατεθεί η δυνατότητα σύνταξης αυτόνομης επιστημονικής εργασίας, όχι πλέον ως εκπαιδευτική άσκηση αλλά ως πρωτότυπος επιστημονικός λόγος, ικανός να επηρεάσει με την ολοκληρωμένη του υφή την (εν προκειμένω νομική) θεωρία και πράξη.

II. Προεργασία

1. Θέμα και ψυχολογική προσέγγιση της εργασίας

Μια γραπτή εργασία στα πλαίσια ενός μεταπτυχιακού τμήματος αποτελεί κατά κανόνα την πρώτη σοβαρή απόπειρα ενός ερευνητή-συγγραφέα να συντάξει μια πρωτότυπη, αυτόνομη εργασία μεγαλύτερη, σε σχέση με τα συνήθως απαιτούμενα στα πλαίσια των προπτυχιακών σπουδών. Στην πραγματικότητα αποτελεί το υψηλότερο στάδιο της εκπαιδευτικής διαδικασίας, καθώς ενδιαφέρεται να καταστήσει σαφές, κατά πόσο ο συντάκτης της είναι σε θέση ν' αναπτύξει πρωτότυπη ερευνητική δράση. Ενώ οι προπτυχιακές σπουδές ενδιαφέρονται κυρίως να εξοπλίσουν τον πρακτικό επιστήμονα μ' ένα *minimum* γνώσεων που είναι απαραίτητες για την πράξη, οι μεταπτυχιακές σπουδές δείχνουν σε πόση έκταση μια χώρα διαθέτει έρευνα. Γύρω απ' αυτό ακριβώς το ιδεολογικό πλαίσιο είναι οργανωμένο και το όλο πλαίσιο σύνταξης της μεταπτυχιακής εργασίας. Ο υποψήφιος δεν εξετάζεται –τουλάχιστον όχι πρωτίστως– ως προς το μέγεθος των γνώσεών του αλλά ως προς τη μέθοδο της εργασίας του. Η πρωτοτυπία της εργασίας είναι βέβαια σκοπός αλλά όχι αυτοσκοπός. Μεγαλύτερη σημασία για το συγγραφέα έχει να επισημάνει και να καταδείξει, ποια είναι η μέχρι τώρα συζήτηση στο θέμα που αναπτύσσει και κυρίως να εξάρει τα σημεία, τα οποία κρίνονται περιττά ή παραπλανητικά και ποια είναι καθοριστικής σημασίας για την περαιτέρω έρευνα. Ο συγγραφέας μιας τέτοιας εργασίας δεν πρέπει ποτέ να ξεχνά ότι με τις απόψεις του συμβάλλει στη διαμόρφωση και συνέχεια της θεωρίας, χωρίς την οποία είναι αδύνατο να υπάρξει πράξη. Κάποιοι άλλοι ερευνητές στο μέλλον θ' ασχοληθούν χωρίς αμφιβολία με τις απόψεις του καθιστώντας πραγματικότητα τη συνέχεια της επιστημονικής δράσης. Η σοβαρότητα της δικής του εργασίας αποτελεί λοιπόν εχέγγυο για τη σοβαρότητα των πορισμάτων του, συμβάλλοντας έτσι στην ποιότητα και ενότητα του επιστημονικού λόγου και έργου.

Υπό το πρίσμα αυτό κρίνεται χρήσιμο και συστήνεται, να επιλέγει ο ίδιος ο υποψήφιος κατ' αρχάς την περιοχή της προβληματικής με την οποία θ' ασχοληθεί

στην εργασία του. Η περαιτέρω εξειδίκευση του θέματος βεβαίως θα γίνει και με τη βοήθεια της περαιτέρω επαφής του με τη σχετική βιβλιογραφία, η οποία και τη σκέψη εμπλουτίζει αλλά και νέες, άγνωστες μέχρι τότε στο συγγραφέα, πτυχές αποκαλύπτει. Η αυτόνομη επιλογή κρίνεται όμως χρήσιμη, όχι γιατί απαλλάσσει το διδάσκοντα από ανεπιθύμητο κόπο αλλά γιατί του επιτρέπει να διακρίνει σε ποια έκταση οι αυριανοί συνεργάτες του μπορούν να αναπτύξουν πρωτοτυπία δράσης. Ο ερευνητής θα πρέπει να είναι σε θέση να πείσει για την ικανότητα, τουλάχιστον να διακρίνει ή να διαισθάνεται το πρακτικό ενδιαφέρον.

Η μεταπτυχιακή εργασία αφήνει λοιπόν στο συντάκτη της ευρύ πεδίο δράσης. Αυτό ακριβώς το πεδίο καλείται ο υποψήφιος να αξιοποιήσει εκτιμώντας τις ικανότητές του. Θα πρέπει, πριν επιλέξει το θέμα, να σκεφτεί σε γενικές γραμμές ως ακολούθως: Τί μπορώ να κάνω καλύτερα; Προσανατολίζονται οι ικανότητές μου στην κριτική επισκόπηση της δεδομένης βιβλιογραφίας; Μ' ενδιαφέρει περισσότερο η ιστορία ενός θέματος· μ' ενδιαφέρει περισσότερο η λογική δομή ενός θέματος ή οι πρακτικές του αναφορές; Μ' ενδιαφέρει να εργάζομαι αυτόνομα ή χρειάζομαι σε κάθε βήμα την παρουσία και τις κατευθύνσεις ενός επόπτη; Ακόμη και ερωτήματα, τα οποία συνήθως δεν εκμυστηρεύεται κανείς με ευκολία, θα πρέπει να απασχολήσουν τον υποψήφιο, όπως: Σε πόση έκταση το θέμα με το οποίο θ' ασχοληθώ προϋποθέτει τη γνώση ξένων γλωσσών, δηλ. επέκταση σε ξένη βιβλιογραφία; Σε πόση έκταση και για ποιο χρονικό διάστημα είναι δυνατή η πρόσβαση μου σε ειδικές βιβλιοθήκες; Μόνον αφού προηγουμένως εκτιμήσει με ηρεμία και ειλικρίνεια τα σχετικά ερωτήματα, θα είναι σε θέση ο υποψήφιος να επιλέξει το θέμα του σεβόμενος και τον εαυτό του και τον αναγνώστη του, ο οποίος θα του διαθέσει το χρόνο του. Ο συγγραφέας μιας μεταπτυχιακής εργασίας πρέπει να έχει ξεκάθαρους στόχους. Κατά τις προπτυχιακές σπουδές ο φοιτητής δεν έχει τα χρονικά περιθώρια να εμβαθύνει ακόμη και στα πλαίσια μιας εργασίας σε κάποιο επιστημονικό θέμα, γιατί ενδιαφέρεται να καλύψει μια ευρύτερη ύλη που κρίνεται αναγκαία για την πρακτική εξάσκηση κάθε νομικού επαγγέλματος. Στο μεταπτυχιακό επίπεδο ο υποψήφιος δεν κρίνεται όμως για το αν διαθέτει γνώσεις ικανές να τον καταστήσουν δικαστή, δικηγόρο ή συμβολαιογράφο. Ερευνάται, αν και σε πόση έκταση μπορεί να είναι μαζί ή ανεξάρτητα απ' όλα αυτά και επιστήμονας-ερευνητής.

Η χρυσή τομή υπό το πρίσμα αυτό είναι πάντα η επιλογή θεμάτων που ενδιαφέρουν την πράξη αλλά προωθούν και τη θεωρία. Ούτε λεπτόλογη σοφιστική θεωρία χωρίς αναφορά στην πράξη έχει σημασία, αλλά ούτε η χωρίς όρους εξυπηρέτηση της πράξης θα πρέπει να γίνει ο βωμός για μια με ελαφρή καρδιά επιχειρούμενη θυσία της θεωρίας. Η θεωρία είναι πάντα ο κατευθυντήριος οδηγός, θα λέ-

γαμε παραστατικά το ιατρικό εργαλείο στο οποίο ανατρέχει πάντα η πράξη για να μπορέσει να λύσει τα προβλήματά της. Θα πρέπει λοιπόν να τη διαφυλάσσουμε σαν κόρη οφθαλμού με το δέοντα σεβασμό και όχι να τη μεταχειριζόμαστε κατά το δοκούν. Ο νομικός επιστημονικός λόγος, με τις υπερβολές του πολλές φορές, είναι η υπέρβαση της ρητορικής. Με την τελευταία κοινό έχει μόνο το σκοπό της πειθούς, διαφέρει όμως ουσιαστικά στους στόχους, καθώς η επιστήμη έχει εχθρούς της τους φίλους της ρητορικής δηλ. τον εντυπωσιασμό και την πρακτική του σκοπού που αγιάζει τα μέσα. Ο επιστήμονας καλείται να πείσει και όχι να εντυπωσιάσει ή να παραπλανήσει στο βωμό της πειθούς.

Πιθανώς για κάποιους η μεταπτυχιακή εργασία να είναι όχι μόνον η πρώτη αλλά και η τελευταία σοβαρή επιστημονική εργασία της ζωής τους. Για ένα πράγμα πρέπει όμως να είναι ο κάθε υποψήφιος βέβαιος: Από όποια θέση και αν ασκεί το έργο του, μπορεί να συμβάλλει στην επιστήμη. Ο πρακτικός νομικός θα συναντήσει αναμφίβολα στη ζωή του περιστατικά χρήσιμα για τη θεωρία, τα οποία ακόμη και ο πιο ευφάνταστος θεωρητικός δεν μπορεί ν' αναπαράγει. Αυτά θα πρέπει να του τεθούν υπόψη, προκειμένου αυτός πια διαθέτοντας και τον χρόνο και το υπόβαθρο να μπορεί να τα αξιοποιήσει. Είναι λοιπόν βέβαιο ότι ο πρακτικός νομικός δεν διακόπτει ποτέ τον διάλογό του με την επιστήμη. Ανά πάσα στιγμή καλείται να συντάξει σχόλιο μιας απόφασης ή να ενημερώσει με τη μορφή αρθρογραφικής δραστηριότητας για κάτι το οποίο κινεί το ενδιαφέρον της θεωρίας. Αυτή ακριβώς η ανάγκη καθιστά υποχρεωτικό, να έχει προηγουμένως διδαχθεί τη μέθοδο σύνταξης μιας επιστημονικής εργασίας, προκειμένου ο λόγος του να είναι και εύληπτος και αξιοποιήσιμος από τον ειδικό επιστήμονα.

Αλλά και για εκείνους, οι οποίοι θα παραμείνουν στην επιστήμη, η μεταπτυχιακή εργασία είναι η πρώτη σοβαρή δοκιμασία τους. Η φρεσκάδα και η όρεξη των πρώτων ερευνητικών χρόνων σφραγίζουν σχεδόν τον κάθε ερευνητή. Δεν είναι τυχαίο, ότι οι περισσότεροι από τους πανεπιστημιακούς μας δασκάλους ακολουθούν σε όλη τους τη ζωή τη μέθοδο των νεανικών τους χρόνων. Όσο καλύτερα ενημερωμένος είναι κανείς λοιπόν για τη μέθοδο σύνταξης μιας επιστημονικής εργασίας, τόσο περισσότερο λειαίνεται, καλλιεργείται και διαμορφώνεται η επιστημονική του προσωπικότητα.

Θα πρέπει πέραν τούτου να μάθει να σκέφτεται κανείς πρακτικά και σε ότι αφορά στη σχέση του με τον επόπτη της εργασίας. Κανένας πανεπιστημιακός δάσκαλος, όπως άλλωστε και κανένας άνθρωπος, δεν είναι όμοιος με τον άλλο. Οι απαιτήσεις τους είναι διαφορετικές. Ο καθένας έχει την εμπειρία του και τις γνώσεις του. Για άλλον, πιθανώς λεπτολόγο, να είναι καθοριστικής π.χ. σημασίας να ξέρει ο συγγραφέας την τεχνική των υποσημειώσεων. Για άλλον είναι σημαντική η

χρήση της γλώσσας κλπ. Άλλοι δίνουν μεγάλοι σημασία στη κριτική προσέγγιση της βιβλιογραφίας· για άλλους η κριτική διάθεση έναντι επώνυμων επιστημόνων μπορεί να υποκρύπτει αλαζονεία. Όλοι τους όμως εκτιμούν το αντικείμενο της δουλειάς τους, δηλ. την επιστήμη. Το να ακολουθεί λοιπόν κανείς κάποιους κοινούς κανόνες στη σύνταξη της επιστημονικής εργασίας, περιορίζει τον κίνδυνο αρνητικής κρίσης ακόμη και από τον πιο αυστηρό κριτή. Όταν π.χ. λοιπόν μάθει κανείς να διατυπώνει σωστά τις υποσημειώσεις, τότε ελαχιστοποιεί τον κίνδυνο κακής βαθμολόγησης από κάθε εξεταστή, αφού και ο λεπτολόγος ως προς την εξωτερική εικόνα της εργασίας αλλά και εκείνος που εξωτερικά ζητήματα δεν τον ενδιαφέρουν κατ' αρχάς, θα εκτιμήσει την επιμελή εργασία. Μπροστά σε μια επιμελή εργασία είναι βέβαιο, ότι κανείς δεν μένει αδιάφορος.

2. Χρόνος εκπόνησης της εργασίας

Σε κάθε τύπο εκπαιδευτικής εξέτασης, ομοίως και σε μια μεταπτυχιακή εργασία, ο συγγραφέας οφείλει να συντάξει το κείμενο του μέσα σε ορισμένο χρονικό διάστημα. Ένα μεταπτυχιακό πρόγραμμα ενδιαφέρεται λοιπόν να εκπαιδεύσει και σε ότι αφορά στην αυτονομία της συγγραφικής δράσης (επιλογή θέματος, πραγμάτευση) αλλά και σε ότι αφορά στη χρονική πίεση εκπόνησης της. Αυτό προϋποθέτει αυστηρό πρόγραμμα εργασίας και έξυπνη κατανομή του χρόνου. Αναγκαίο είναι όμως προηγουμένως ένα εξυπηρετικό πλάνο εργασίας. Επ' αυτού μια πρακτική οδηγία:

Αφού επιλέξετε το θέμα με το οποίο θ' ασχοληθείτε, καταστρώστε γρήγορα ένα ειδικότερο θεματολόγιο με τα θέματα που προκύπτουν και τα οποία πιθανώς να αποτελέσουν και τα κεφάλαια της εργασίας. Δουλέψτε το κάθε ειδικότερο θέμα κατόπιν χωριστά, δηλ. συγκεντρώστε τη βιβλιογραφία και επιχειρήστε τη μελέτη χωριστά για κάθε θέμα. Ανάλογα με το χρόνο που διαθέτετε, φροντίστε π.χ. τις δυο πρώτες μέρες να μαζεύετε το σχετικό υλικό και τις υπόλοιπες δύο να το επεξεργάζεστε. Έτσι θα αποκτήσετε σιγά-σιγά πειθαρχία σε σχέση με τη διάθεση του χρόνου. Αποφύγετε κατά το δυνατόν το πέρασμα από το ένα θέμα στο άλλο. Είναι σε όλους γνωστό, ότι ο ανθρώπινος νους χρειάζεται συγκεκριμένο χρόνο εξοικείωσης με κάποιο θέμα, προκειμένου ν' αναπτύξει αυτονομία και ευχέρεια στην αντιμετώπιση του. Το να πηδά κανείς από θέμα σε θέμα δεν διευκολύνει τη συγκέντρωση της σκέψης. Εξαντλημένο είναι πάλι μόνο τότε ένα θέμα, όταν αυτό γίνεται τόσο αυτονόητο, ώστε να μη σας προκαλεί πια το παραμικρό ενδιαφέρον. Ο ενθουσιασμός για έρευνα είναι η μόνη ασφαλής ένδειξη ότι είστε σε καλό δρόμο. Είναι άλλωστε η μόνη βάση για ν' αποκτήσετε αυτονομία στη δουλειά σας.

Διαφορετικά και προς αποφυγή πιθανώς κάθε κόπου θα αναζητάτε διαρκώς τη βοήθεια του επόπτη ακόμη και για θέματα που δεν τη χρειάζεστε.

Όταν περάσει το χρονικό όριο που θέσατε στον εαυτό σας, κλείστε το θέμα και ασχοληθείτε με το επόμενο. Πληρότητα είναι αδύνατο να υπάρξει, ακόμη και αν δουλεύει κανείς χρόνια πάνω σ' ένα θέμα. Άλλωστε σε μια πρώτη μεταπτυχιακή εργασία ενδιαφέρει να διαπιστωθεί, κατά πόσο είστε σε ευχέρεια να πραγματευτείτε σύντομα και με πειθαρχία ένα σύνθετο επιστημονικό θέμα, για το οποίο κανείς δεν έχει έτοιμη απάντηση. Ορισμένες πρακτικές οδηγίες τώρα ως προς τη μελέτη της βιβλιογραφίας:

1ο βήμα: Μάθετε να δουλεύετε με κάρτες και φωτοτυπίες. Σε μια κάρτα (την οποία βεβαίως μπορεί να υποκαθιστά η χρήση ενός ηλεκτρονικού υπολογιστή) σημειώστε τον τίτλο και το συγγραφέα του άρθρου ή της μονογραφίας που διαβάζετε. Κατόπιν διαβάστε πολλές φορές και κατανοήστε καλά τον τίτλο του. Ο τίτλος είναι πάντα καθοριστικής σημασίας για το περιεχόμενο του έργου που διαβάζετε.

2ο βήμα: Διαβάστε με προσοχή το διάγραμμα περιεχομένων, αν υπάρχει ή ρίξτε επί τροχάδην μια ματιά στους τίτλους των παραγραφών του κειμένου που έχετε στα χέρια σας. Η τακτοποίηση της ύλης είναι καθοριστικής σημασίας, όχι μόνο για να φανεί, αν καταλάβετε, τί διαβάσατε, αλλά για να εξασκηθείτε και εσείς με το δικό σας κείμενο, ούτως ώστε να μπορέσει ο αναγνώστης σας να έχει μια εικόνα αυτών που γράφετε. Δεν γράφουμε ποτέ για τον εαυτό μας αλλά για τους άλλους. Ο αναγνώστης σας πρέπει να είναι το κέντρο της φροντίδας σας. Ο αναγνώστης είναι ο δέκτης του κειμένου σας και αυτός που πρώτος θα σας επικροτήσει ή θα σας κατακρίνει. Για να το κάνει αυτό, θα πρέπει να καταλάβει, τί γράφετε.

3ο βήμα: Αφού διαβάσετε το κείμενο, ρίξτε άλλη μια ματιά στην εισαγωγή του. Η εισαγωγή είναι το αποφασιστικό κομμάτι του κειμένου, σε όση έκταση με τη μορφή επανάληψης σας βοηθά να επαναφέρετε στη μνήμη, για τί ακριβώς σας πληροφόρησε το κείμενο που διαβάσατε.

4ο βήμα: Σημειώστε πάνω στις φωτοτυπίες σας υπογραμμίζοντας τα κομμάτια που πιστεύετε ότι θα χρειαστείτε για την εργασία σας. Δίπλα σ' αυτά κρατείστε σημειώσεις, δηλ. σκέψεις που κάνετε, αντίθετα επιχειρήματα που σας έρχονται στο νου, προκειμένου να μην τα ξεχάσετε κλπ. Αυτό το πρόχειρο ή ερασιτεχνικό υλικό μπορεί ν' αποδειχθεί το πιο χρήσιμο κατά τη σύνταξη της τελικής σας θέσης.

5ο βήμα: Αφού τελειώσετε με την ανάγνωση του κειμένου, καταγράψτε στην ίδια κάρτα που γράψατε τον τίτλο του έργου που διαβάσατε και τις απαντήσεις στο ακόλουθο ερωτηματολόγιο: α) Ποιες βασικές ιδέες πραγματεύεται ο συγγραφέας στο άρθρο, β) ποια είναι η βασική θέση του, γ) με ποια επιχειρήματα ή παραδείγματα στηρίζει τη βασική του θέση, δ) αν αντικρούει άλλες γνωστές στην έρευ-

να θέσεις, ε) αν συμφωνούν οι θέσεις του με τις γνώσεις που έχετε ήδη εσείς πάνω στο θέμα, στ) αν υπάρχουν άλλες εργασίες με το ίδιο θέμα. Έτσι εντυπώνετε τις πρώτες βασικές πληροφορίες σας, όπου ανά πάσα στιγμή μπορείτε κατόπιν ν' ανατρέχετε. Αποφεύγετε να γράφετε ολόκληρο κείμενο σε καρτέλες ή σε υπολογιστή. Οι καρτέλες πρέπει να περιέχουν πληροφορίες που εσείς αποκομίζετε από τη μελέτη ενός κειμένου. Κατά τα λοιπά ανατρέξτε στις φωτοτυπίες σας. Δουλέψτε το κείμενο σας στηριζόμενοι σε ελεγχόμενη βιβλιογραφία, την οποία κατέχετε καλά. Αργότερα μπορείτε να εμπλουτίσετε το επεξεργασμένο κείμενο με πρόσθετη βιβλιογραφία.

3. Ο χαρακτήρας μιας μεταπτυχιακής εργασίας

Ο σκοπός μιας μεταπτυχιακής εργασίας είναι, να καταδείξει ο συγγραφέας ότι είναι σε θέση μέσα σε προδιαγεγραμμένο χρόνο να επεξεργαστεί με επιστημονική μέθοδο ένα κρίσιμο ερώτημα του αντικειμένου με το οποίο ασχολείται, το οποίο κατά βάση θα διαθέτει πρακτικές αναφορές. Καθοριστικής σημασίας για μια μεταπτυχιακή εργασία είναι: α) η αυτονομία στην επεξεργασία του θέματος, β) η χρήση επιστημονικής μεθόδου. Τί καθιστά όμως μια εργασία επιστημονική; Σε τί διαφέρει δηλ. αυτός ο τύπος γραπτού λόγου από άλλους, αφού κάθε γραπτός λόγος θέλει σε τελική ανάλυση να πληροφορήσει και να πείσει;

Ορθά λέγεται ότι επιστήμη είναι η διαδικασία ερεύνης, η οποία εφορμάται από την ανάγκη ν' αποκτηθούν γνώσεις σ'ένα κρίσιμο για τη ζωή ερώτημα. Αυτή η έρευνα θα επιχειρηθεί με βάση τα όσα ήδη γνωρίζουμε πάνω στο θέμα. Η υπάρχουσα γνώση συνιστά την ήδη κατακτημένη εμπειρία μας. Αυτή όμως προκειμένου να την αξιοποιήσουμε, θα πρέπει να τη συστηματοποιήσουμε· διαφορετικά είναι ένα σάκκος με άχρηστες πληροφορίες. Ο επιστήμονας δεν κάνει συνεπώς τίποτε άλλο από το να ικανοποιεί την ανάγκη συστηματοποίησης ενός υλικού πληροφοριών, προκειμένου να μπορεί να επιλύει μ' αυτό νέα προβλήματα. Είναι λοιπόν ο θεματοφύλακας της ιστορικής μας εμπειρίας. Αυτή η συστηματοποίηση λέγεται επιστημονική μέθοδος. Όταν λοιπόν ψάχνετε με βάση τη συστηματική να βρείτε την αλήθεια που κρύβετε πίσω από νέα ερωτήματα, τότε ανεξάρτητα από το βαθμό επιτυχίας σας επιχειρείτε επιστήμη. Οι σπουδές είναι υπό το πρίσμα αυτό αναγκαίες, γιατί αυτές μόνο μας εξοικειώνουν με τη συστηματική. Η πράξη είναι αναπόφευκτη, γιατί αυτή γεννά τα ερωτήματα που πρέπει ν' απαντηθούν. Θεωρητικά θα μπορούσε ο καθένας να είναι επιστήμονας. Πρακτικά αυτό είναι ανέφικτο, γιατί ο καθένας δεν έχει διδαχτεί τη μέθοδο προσέγγισης ενός νέου υλικού· δεν κατέχει, όπως λέμε, τη συστηματική.

Με μέθοδο εργάζονται όλοι οι επιστήμονες είτε είναι θεωρητικοί (π.χ. νομικοί,

φιλόσοφοι κλπ.) είτε είναι φυσικοί επιστήμονες (π.χ. γιατροί, χημικοί κλπ.). Η μέθοδος εργασίας προσδιορίζει την επιστημονική ιδιότητα. Τα αντικείμενα βεβαίως αλλάζουν. Επιστήμονας είναι κυρίως αυτός που ξέρει να εργάζεται με μέθοδο. Η επιστήμη δεν μπορεί εκ των προτέρων να ξέρει, αν αυτό που εξετάζει είναι ή όχι αληθές. Αυτό ακριβώς θέλει ν' αποδείξει. Μέχρι να το αποδείξει, όλα είναι ενδιαφέροντα και πρέπει να εξεταστούν. Η σοβαρότητα της επιστήμης δεν εξαρτάται λοιπόν από τη σοβαρότητα του ερωτήματος αλλά από τη σοβαρότητα της μεθόδου προσέγγισής του. Αυτό ακριβώς διακρίνει τον επιστημονικό λόγο από τα υπόλοιπα ήδη λόγου μετάδοσης πληροφοριών, ότι δηλ. προσεγγίζει ένα κρίσιμο ερώτημα με ορισμένη μέθοδο.

4. Η βιβλιογραφία

Αφού λοιπόν κάθε επιστημονική εργασία στοχεύει να συμβάλλει στην επίλυση ενός κρίσιμου για τη ζωή ερωτήματος, ο επιστήμονας καλείται να καταδείξει κυρίως μέχρι που έχει φτάσει πριν απ' αυτόν η επιστημονική έρευνα. Καλείται δηλ. να μας πληροφορήσει για την ιστορία του προβλήματος. Σχεδόν πάντα έχει ασχοληθεί με το ίδιο θέμα στο παρελθόν και κάποιος άλλος σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό. Για να μπορέσουμε να τον κρίνουμε, να τον επικρίνουμε ή να τον επικροτήσουμε, θα πρέπει να γνωρίζουμε, τί έχει πεί. Αναγκαία είναι λοιπόν η γνωριμία μας με τη βιβλιογραφία. Όσο υψηλότερες και ποιοτικά καλύτερες είναι οι προπτυχιακές σπουδές, τόσο καλύτερη και βαθύτερη είναι η επαφή με τη βιβλιογραφία. Ο συγγραφέας θα πρέπει να γνωρίζει, πού πρέπει να βρεί αυτό που τον ενδιαφέρει, θα πρέπει να ξέρει, τι είναι μια μονογραφία, τί είναι μια υπομνηματιστική εργασία, πού θα βρεί τη νομολογία, σε ποια περιοδικά πρέπει ν' ανατρέξει κ.ο.κ. Βασική είναι εδώ η βοήθεια που δίνουν τα υπομνηματιστικά έργα δηλ. οι ερμηνείες, τα οποία συνήθως παρέχουν εισαγωγική για κάθε θέμα βιβλιογραφία. Ευχάριστη είναι εξάλλου η νέα τάση στη σύνταξη των συγγραμμάτων, τα οποία παρέχουν κατατοπιστική βιβλιογραφία, επιβοηθητική στα πρώτα βήματα μιας εργασίας. Ούτε η μεγάλη, ούτε η μικρή βιβλιογραφία θα πρέπει πάντως να σας τρομάζει. Στη μεγάλη βιβλιογραφία δεν είναι απαραίτητο, ότι όλα όσα διαβάζουμε είναι χρήσιμα. Στη μικρή βιβλιογραφία δεν είναι πάντα βέβαιο ότι έχουν εξεταστεί όλες οι όψεις του ζητήματος, οπότε αυτή τη δουλειά πιθανώς θα πρέπει να την κάνετε μόνοι σας.

Μια πρακτική οδηγία: Αν διαπιστώνετε ότι ο χρόνος που έχετε στη διάθεση σας δεν είναι αρκετός, διαβάστε οπωσδήποτε τα συγγράμματα και τις ερμηνείες και στηριχτείτε στα έργα που αυτά αναφέρουν. Είναι σχεδόν βέβαιο, ότι αυτά είναι και τα πιο ενδιαφέροντα. Βεβαίως αυτό δεν είναι πάντα ο κανόνας. Στηριχτεί-

τε πάντως στην εμπειρία των άλλων επιστημόνων, οι οποίοι πριν από σας αντιμετώπισαν το ίδιο πρόβλημα. Από την υπόλοιπη βιβλιογραφία διαλέξτε για μελέτη εκείνη που με βάση τον τίτλο της κρίνεται πιο ενδιαφέρουσα, γιατί είναι πιο κοντά στο θέμα με το οποίο ασχολείστε. Ο τίτλος, όπως αναφέραμε, είναι ένας πολύ επιβοηθητικός κώδικας τόσο για το συγγραφέα όσο και για τον αναγνώστη. Αν ασχολείστε π.χ. με τις αδικοπραξίες, δεν είναι απαραίτητο να διαβάσετε ότι υπάρχει για την έννοια της ζημίας. Η βιβλιογραφία που παραπέμπεται κατά κόρο είναι και αυτή, η οποία για τη φύση της εργασίας που εδώ εξετάζουμε, θα πρέπει σε κάθε περίπτωση να έχει διαβαστεί. Αν υπάρχει ήδη μια μονογραφία και μάλιστα πρόσφατη πάνω στο θέμα, στηριχτείτε στις βιβλιογραφικές υποδείξεις της. Μια μονογραφία ως το πληρέστερο είδος ερευνητικής δραστηριότητας θα είναι κατά βάση επαρκώς ενημερωμένη. Θα δείτε πάντως σύντομα ότι η βιβλιογραφία, για όσους έχουν ενδιαφέρον, ακόμη και για το ποιο άγνωστο θέμα αυξάνει σα χιονοστιβάδα. Το πόσο μεγάλη είναι η βιβλιογραφία, εξαρτάται πάντα από το πόσο σε βάθος είστε έτοιμοι η πρόθυμοι να εργαστείτε. Ο τρόπος επιλογής της βιβλιογραφίας είναι μια καθοριστική ένδειξη για τον βαθμολογητή σε ότι αφορά στις ικανότητες του συγγραφέα.

Χρήσιμα είναι, αλλά όχι πάντοτε ιδιαίτερα αξιόπιστα, τα έργα εκείνων που συλλέγουν νομολογία ή άρθρα, θα πρέπει με τέτοια έργα να είμαστε κατ' αρχάς δεκτικοί αλλά όμως και επιφυλακτικοί. Θα πρέπει να είμαστε βέβαιοι, ότι ο συντάκτης τέτοιων κειμένων έχει ήδη επιχειρήσει στο παρελθόν επιστημονική εργασία. Διαφορετικά δεν είναι καθόλου βέβαιο ότι έχει αξιολογήσει και ταξινομήσει σωστά το υλικό που έχει υπόψη του. Υπάρχει δηλ. ο κίνδυνος να χάσετε χρόνο διαβάζοντας τελικά πράγματα που δεν τα χρειάζεστε. Σ' αυτό το επίπεδο της ενασχόλησης με το θέμα θα μπορούσατε ν' απευθυνθείτε στον επόπτη της εργασίας ή και σε άλλους διδάσκοντες (ενδεχομένως και άλλων πανεπιστημίων), όταν από τις πληροφορίες που έχετε, διαπιστώνετε ότι έχει ασχοληθεί ήδη με το θέμα. Θεωρείστε δεδομένο, ότι ο επόπτης μιας εργασίας δεν είναι δυνατό να γνωρίζει τα πάντα γύρω από το θέμα σας αλλά και ούτε οφείλει κάτι τέτοιο. Ο διδάσκων είναι και ο ίδιος ερευνητής και ένα μεγάλο μέρος του χρόνου του διαθέτει στα δικά του ερευνητικά ενδιαφέροντα. Επίσης είναι προφανές ότι κανένα πανεπιστήμιο δεν είναι ακαδημία επιστημών. Η επιστήμη είναι ένας χώρος ανεξάντλητος και μη ελέγξιμος από έναν μόνο άνθρωπο. Το πανεπιστήμιο ενδιαφέρεται πρωτίστως για τη διδασκαλία και δευτερευόντως για την έρευνα. Επομένως το πανεπιστήμιο καλείται να διδάξει τη μέθοδο της έρευνας και δευτερευόντων να την υλοποιήσει.

Θεωρείστε λοιπόν και τον επόπτη της εργασίας σας σαν έναν, αν όχι το σημαντικότερο, από τους αναγνώστες σας, τον οποίον πρέπει να πείσετε. Είτε έχει είτε

δεν έχει ασχοληθεί με το θέμα σας, να είστε βέβαιοι, όπ διαθέτει και την εμπειρία και τη μέθοδο, προκειμένου να εκτιμήσει, αν αυτό που γράφετε είναι αλήθεια ή όχι, έχει ή δεν έχει επιστημονικό ενδιαφέρον. Επιστήμονας είναι λοιπόν όχι αυτός που τα ξέρει όλα αλλά αυτός που κατέχει τη μέθοδο για να διαπιστώσει, αν οι νέες πληροφορίες που του τίθενται υπόψη, μπορούν να είναι αληθείς ή όχι. Σε κάθε περίπτωση πρέπει να γνωρίζουμε ότι δεν είναι η βιβλιογραφία που κάνει μια εργασία επιτυχημένη. Σημαντικότερη είναι η μέθοδος με την οποία προσεγγίζουμε το εξεταζόμενο ερώτημα.

III. Η εξωτερική μορφή της εργασίας

Κάθε ανθρώπινος συλλογισμός, ειδικότερα εκείνος που μεταφέρει πληροφορίες, οι οποίες αποτελούν αντικείμενο ερμηνείας και κριτικής, πρέπει να διαθέτει ορισμένη δομή. Διαφορετικά δεν είναι κατανοήσιμος. Η δομή λοιπόν μιας εργασίας είναι απαραίτητη, προκειμένου να βοηθήσουμε τον αναγνώστη να καταλάβει τη ροή των σκέψεων μας.

1. Η δομή

α) Βασική διάρθρωση

Κάθε επιστημονική εργασία έχει σε γενικές γραμμές την ίδια δομή. Θα πρέπει ν' απαρτίζεται από τ' ακόλουθα τμήματα: α) Τίτλος, β) Πίνακας περιεχομένων, γ) Εισαγωγή, δ) Κυρίως κείμενο, ε) Συμπεράσματα, στ) Βιβλιογραφικός οδηγός. Αυτά τα τμήματα είναι τα απολύτως απαραίτητα. Επιπρόσθετα είναι: α) το προλογικό σημείωμα και η β) η βιογραφική ενημέρωση στο τέλος της εργασίας. Τα τελευταία ικανοποιούν στόχους πληρότητας ή και αισθητικούς λόγους. Σε μια μεταπτυχιακή εργασία καλό είναι να υπάρχουν περιττά κρίνονται για τις φοιτητικές εργασίες στο στάδιο των προπτυχιακών σπουδών.

Το προλογικό σημείωμα πληροφορεί συνήθως, για το τί παρεκίνησε το συγγραφέα ν' ασχοληθεί με το συγκεκριμένο θέμα και περιέχει σύντομες ευχαριστίες σ' αυτούς που βοήθησαν στην ολοκλήρωση της εργασίας. Εδώ θα πρέπει ν' αποφεύγεται ο υπερβολικός συναισθηματισμός και οι εκφράσεις πάθους. Και η ευχαριστία οφείλει να γίνεται με μετρημένο τρόπο, αλλιώς γεννά το αίσθημα της υπερβολής. Υπερβολικά κολακευτικά σχόλια για τον επόπτη της εργασίας θα πρέπει ν' αποφεύγονται. Ο επόπτης της εργασίας είναι υποχρεωμένος εκ του επαγγέλματός του ν' ασχοληθεί και με την εργασία και με το συγγραφέα. Το προλογικό σημείωμα κλείνει πάντοτε με αναφορά στην ημερομηνία σύνταξής του και στο πλήρες ονοματεπώνυμο του συγγραφέα. Αναφορά του ακαδημαϊκού τίτλου (π.χ.

διδάκτωρ, καθηγητής κλπ.) ή της επαγγελματικής ιδιότητας (π.χ. δικηγόρος, δικαστής κλπ.) δεν γίνεται ποτέ.

Η σπουδαιότητα και σημασία του τίτλου έχει ήδη επισημανθεί. Αποτελεί τρόπον τινά την πρόσκληση σας προς τον αναγνώστη, ν' αγγίξει, να ξεφυλλίσει ή και να διαβάσει την εργασία σας. Γι' αυτό ο τίτλος πρέπει να είναι έξυπνος, σαφής και όχι παραπειστικός· θα πρέπει να παραπέμπει πράγματι σ' αυτό που θα διαβάσει ο αναγνώστης. Δεν πρέπει να γεννάτε ποτέ στον αναγνώστη προσδοκίες, τις οποίες δεν θα ικανοποιήσετε. Ο τίτλος πρέπει να περιέχει το θέμα αλλά και το είδος της εργασίας, το συγγραφέα, τον επόπτη, το πανεπιστημιακό ίδρυμα στο οποίο υποβάλλεται αλλά και το χρόνο υποβολής.

β) Ο πίνακας περιεχομένων

Η σημασία του πίνακα περιεχομένων είναι εξίσου προφανής. Παρέχει μια συνοπτική εικόνα, για το τί πρόκειται ο αναγνώστης να διαβάσει. Πέραν τούτου διευκολύνει εκείνο τον ερευνητή, ο οποίος θέλει γρήγορα να ανατρέξει σε επιμέρους θέματα. Σε μεγάλα κείμενα, τα οποία αναγκαστικά θα έχουν και μεγάλο πίνακα περιεχομένων, καλό είναι να προηγείται ένα διάγραμμα περιεχομένων, που θα περιέχει μόνο τους βασικούς τίτλους (δηλ. κεφάλαια). Ο πίνακας περιεχομένων είναι ο καθρέπτης για τη δουλειά που κάνατε. Πιστοποιεί, αν το κείμενο σας έχει λογική συνοχή και εσωτερική ροή ή είναι απλώς ένα τυχαίο και πρόχειρο συνοθύλευμα πληροφοριών για να γεμίσουμε σελίδες. Δεν πρέπει να είναι ούτε πολύ αναλυτικός, ώστε να παρέχετε την εντύπωση, ότι μετά από κάθε δύο προτάσεις εξετάζετε άλλο θέμα, αλλά ούτε και πολύ πυκνός, ώστε να ξεχνά κανείς με τί θέμα στη συγκεκριμένη περίπτωση ασχολείται ο συγγραφέας. Θα πρέπει πάντως ν' αποφεύγετε τη τακτοποίηση των παραγραφών με δεκαδικούς αριθμούς 1, 1.1, 1.2., 2, 2.1 κλπ. Οπτικά κουράζουν και δίνουν την αίσθηση του χάους. Δεν πείθουν εξάλλου για τη λογική συνοχή του κειμένου. Στη διεθνή βιβλιογραφία έχει με τη πάροδο του χρόνου καθιερωθεί ένα σύστημα ταξινόμησης των παραγραφών, το οποίο καλό είναι ν' ακολουθείται και από τους έλληνες συγγραφείς και έχει ως ακολούθως:

(παχιά γράμματα) Α.(ή 1. Κεφάλαιο:)

§ I. (πλαγιογράμματα)

§§ 1. (όρθια γράμματα)

§§§ α)

§§§§ α1) κλπ.

Ανάλογη πρέπει να είναι συνήθως η δομή σε μονογραφίες και μεταπτυχιακές εργασίες. Σε άρθρα θα πρέπει ν' αποφεύγετε η πρώτη σκάλα δηλ. το αλφάβητο με

κεφαλαία γράμματα, γιατί ένα τέτοιο κείμενο λόγω της περιορισμένης έκτασής του δεν διαθέτει εκτενείς ενότητες. Αντί του αλφαβήτου μπορείτε να αναγράφετε την αρίθμηση του κεφαλαίου με τη λέξη Κεφάλαιο (όπως δείχνει το παραπάνω σχήμα). Η πρώτη πάντως σκάλα θα πρέπει να γίνει με παχιά γράμματα (αν παρέχει αυτή τη δυνατότητα ο ηλεκτρονικός σας υπολογιστής). Επίσης συνηθίζεται ο τίτλος της δεύτερης σκάλας (δηλ. η λατινική αρίθμηση) να δίδεται με πλαγιογράμματα· αυτό όμως δεν ισχύει για τους λατινικούς αριθμούς. Οι υπόλοιπες σκάλες έχουν όρθια δηλ. κανονικά γράμματα. Αποφεύγετε πάντως τις πολλές σκάλες· τρεις ή τέσσερις είναι καλά· πάνω από πέντε είναι πολλές. Οι περισσότερες σκάλες κουράζουν και δημιουργούν πάλι την αίσθηση χάους. Έτσι καταλήγουμε στο άλλο άκρο. Το κείμενο διακόπτεται κάθε λίγο.

Ένα άλλο σύνθημα μειονέκτημα του πίνακα περιεχομένων είναι οι τίτλοι των επιμέρους παραγράφων. Θα πρέπει να είναι σύντομοι, ακριβείς και σφριγηλοί, ώστε να κινούν το ενδιαφέρον του αναγνώστη. Συχνά είναι μακροτενείς, υπαινικτικοί και σκοτεινοί. Εδώ συστήνεται η χρήση ουσιαστικών, γιατί ο λόγος πρέπει να είναι πυκνός και ευσύνοπος. Με μια λέξη πρέπει να τα πούμε όλα. Θα πρέπει ν' αποφεύγονται αντίθετα ολόκληρες προτάσεις ως τίτλοι. Παρέχουν την εντύπωση, ότι ο συγγραφέας δεν είναι ευφάνταστος και δεν έχει πλούσιο λεξιλόγιο. Εδώ και λίγη δημοσιογραφική διάθεση δεν θα έβλαπτε· χωρίς όμως υπερβολές. Βεβαίως δεν πρέπει να φτάνουμε στο άλλο άκρο και να αναγράφουμε ως τίτλο συντημής ή άλλα σύμβολα τα οποία δεν δίνουν κανένα νόημα. Ο τίτλος πρέπει να είναι σύντομος αλλά όχι ακατανόητος. Κατευθυντήριο οδηγός είναι και εδώ ο αναγνώστης. Θα πρέπει ν' αναρωτηθείτε, αν ο αναγνώστης, ο οποίος δεν ξέρει ακόμη την εργασία, διαβάζοντας τον τίτλο, θα καταλάβει τί περίπου θα διαβάσει στη συγκεκριμένη παράγραφο.

Άλλοι πίνακες διευκολυντικοί για τους αναγνώστες μπορούν να συμπεριληφθούν στο κείμενο, π.χ. λημματολόγιο. Τέτοιοι πίνακες προϋποθέτουν πολύ κόπο και δεν ζητούνται συνήθως στο επίπεδο της μεταπτυχιακής εργασίας. Βεβαίως για όσους το επιχειρήσουν είναι ήδη μια σοβαρή ένδειξη επιμέλειας και ενδιαφέροντος. Ανάλογα ισχύουν και για πίνακες νομολογίας ή νόμων ή για πίνακα συντομογραφιών. Ο πίνακας συντομογραφιών τοποθετείται πάντως μετά τον πίνακα περιεχομένων. Όλοι οι άλλοι πίνακες τοποθετούνται πριν το βιβλιογραφικό σημείωμα.

γ) Το βιβλιογραφικό σημείωμα

Το βιβλιογραφικό σημείωμα είναι πολύ εξυπηρετικό για τον αναγνώστη. Να είστε βέβαιοι, ότι ο περίεργος αναγνώστης μπορεί να μην διαβάσει ποτέ κάτι από το κείμενο σας· αλλά θα ξεφυλλίσει οπωσδήποτε τη βιβλιογραφία. Έτσι λοιπόν

δειξτε μεγάλη επιμέλεια στη σύνταξη του και κυρίως να είστε ειλικρινείς· ποτέ μην αναγράψετε στη βιβλιογραφία τίτλο, που δεν έχετε χρησιμοποιήσει στο κείμενο. Είναι άλλη η περίπτωση των ερμηνειών και των συγγραμμάτων που παραπέμπουν σε ενημερωτική βιβλιογραφία.

Αν η εργασία έχει και ιστορικές αναφορές, καλό είναι να προηγούνται οι πηγές (η πρωτότυπη βιβλιογραφία, όπως συνήθως λέγεται) και η μονογραφική πραγμάτευση (η δευτερογενής βιβλιογραφία). Προς αποφυγή συγχύσεων θα μπορούσε η ξένη βιβλιογραφία ν' αποτελέσει ιδιαίτερο κεφάλαιο του βιβλιογραφικού σημειώματος.

Το βιβλιογραφικό σημείωμα στο τέλος της εργασίας θα πρέπει ν' αποτελεί ενιαίο κείμενο. Σε καμιά περίπτωση δεν αριθμείται η σελίδα του και δεν υπογράφεται.

Περισσότερες πληροφορίες θα παρέχει ο επόπτης της εργασίας, γιατί οι αισθητικές αξιώσεις διαφέρουν από επόπτη σε επόπτη. Την παραπάνω δομή αξιώνουν πάντως σε γενικές γραμμές οι περισσότεροι, καθώς ανταποκρίνεται στη λογική δομή πληροφόρησης του αναγνώστη και δεν έχει αξιωματικό χαρακτήρα.

Ορισμένες οδηγίες για το πώς καταγράφουμε τους τίτλους στο βιβλιογραφικό σημείωμα:

Επώνυμο και όνομα του συγγραφέα, τίτλος της δημοσίευσης, αριθμός έκδοσης, τόπος έκδοσης, χρόνος έκδοσης, π.χ.

Αυγουστιανάκης Μιχάλης, Η διάρρηξη της καταδολιευτικής απαλλοτρίωσης, Αθήνα-Κομοτηνή 1991.

Το επώνυμο του συγγραφέα αναγράφεται είτε με παχιά γράμματα είτε με πλάγιον γράμματα· ποτέ όμως το μικρό όνομα. Επίσης δεν αναγράφεται ποτέ ο εκδοτικός οίκος.

Σε περίπτωση δημοσίευσης η οποία εμπεριέχεται σε συλλογικό έργο η παραπομπή θα γίνει ως ακολούθως:

Καράσης Μαριάνος: Άρθρα 174-199 στον ΑΚ Γεωργιάδη-Σταθόπουλου, том. I, Αθήνα-Κομοτηνή 1978.

Τέλος, όταν παραπέμπουμε άρθρα δημοσιευμένα σε ειδικά επιστημονικά περιοδικά μετά τον τίτλο του έργου ακολουθεί ο τίτλος του περιοδικού, ο αριθμός του τόμου και της χρονιάς (συντά υπάρχει μόνο η χρονιά) και ακολουθούν οι αριθμοί των σελίδων π.χ. Αρμ 39 (1985), 135-145. Θα πρέπει να αναγράφονται η πρώτη και η τελευταία σελίδα του άρθρου, για να έχει ο αναγνώστης μια εικόνα, πόσο μεγάλο είναι το άρθρο. Επίσης θα πρέπει μαζί με τον τόμο μέσα σε παρένθεση να αναγράφεται και ο χρόνος έκδοσής του για να ξέρει ο αναγνώστης πότε αυτό δημοσιεύτηκε. Αυτό είναι απαραίτητο, γιατί μόνο έτσι αποκτάμε αίσθηση της επικαιρότητας των δημοσιεύσεων.

ε) Η τελική εικόνα μιας σελίδας

Δυο λόγια τώρα σε ότι αφορά στην εικόνα της κάθε σελίδας:

Οι σελίδες Α4 που χρησιμοποιείτε για τη τελική σύνταξη του κειμένου θα πρέπει να περιέχουν κείμενο μόνο στη μία σελίδα· ποτέ και σίς δυο σελίδες. Το χειρόγραφο δεν ακολουθεί τη μορφή βιβλίου, γιατί αλλιώς είναι αδύνατη η διόρθωση από τον επόπτη. Κάθε νέο κεφάλαιο θα ξεκινά σε επόμενη σελίδα· το ίδιο δεν ισχύει για τα ιδιαίτερα τμήματα του κεφαλαίου. Μη γεμίζετε, επίσης, όλη τη σελίδα με κείμενο. Θα πρέπει ν' αφήνετε συνήθως από δεξιά ένα περιθώριο για διορθώσεις. Κάθε σελίδα καλό είναι να μην περιέχει πάνω από 35 σειρές κείμενο, γιατί αλλιώς είναι πολύ πυκνό και δυσανάγνωστο. Προσέξτε ιδιαίτερα να τηρείτε τα τμήματα του πίνακα περιεχομένων με προσοχή. Δεν μπορεί επίσης άλλα να λέτε στον πίνακα περιεχομένων και άλλα να βρίσκει ο αναγνώστης στη συγκεκριμένη σελίδα. Τέλος σε ότι αφορά στις υποσημειώσεις μπορείτε να τις τοποθετήσετε στο τέλος της σελίδας (αν ο ηλεκτρονικός υπολογιστής παρέχει αυτή τη δυνατότητα ή στο τέλος του κειμένου). Ως προς αυτό δεν υπάρχει κάποιος κανόνας· είναι όμως προφανές, ότι πιο ευανάγνωστο είναι ένα κείμενο που προσφέρει στην ίδια σελίδα και το κείμενο και τις υποσημειώσεις.

2. Το κυρίως κείμενο

Το σημαντικότερο μέρος της εργασίας είναι βεβαίως το κυρίως κείμενο. Επ' αυτού προφανώς έχουμε να πούμε τα λιγότερα, γιατί τελικά επαφίεται σίς ικανότητες του συγγραφέα να διατυπώσει πειστικά την επιχειρηματολογία του. Εδώ δεν υπάρχουν κανόνες, τους οποίους οφείλει κανείς να τηρήσει. Άλλα θέματα αξιώνουν αναλυτική ανάπτυξη και μεγάλη εξειδίκευση σε παραγράφους, άλλα πάλι απαιτούν ρέον κείμενο. Πάντως είναι για λόγους καλύτερης κατανόησης καλό ν' αποφεύγονται οι συχνές επαναλήψεις σε θέματα που έχουν ήδη ειπωθεί. Θα πρέπει δηλ. ν' αποφεύγετε κατά το δυνατό παραπομπές σε άλλα σημεία του κειμένου. Το κάθε τμήμα θα πρέπει να έχει την αυτονομία του. Οι πολλές παραπομπές σε άλλες σελίδες του ίδιου κειμένου παρέχουν την εικόνα του χάους στην πραγμάτευση του συγγραφέα. Δίνεται δηλ. η εντύπωση, ότι και ο ίδιος ο συγγραφέας δεν ξέρει, τί πρέπει να πει πρώτο και τί δεύτερο. Ο αναγνώστης πρέπει πάντα να σχηματίζει την εντύπωση, ότι έχει να κάνει μ' ένα λογικό κατασκεύασμα και όχι μ' ένα συνοθύλευμα σκέψεων. Διαφορετικά θα εγκαταλείψει σύντομα το διάβασμα. Αν σε κάθε δεύτερη σελίδα διαβάζουμε π.χ. βλ. παρ. σελ. τάδε κλπ., τότε είναι βέβαιο ότι ο συγγραφέας δεν δούλεψε πολύ σε ότι αφορά στην ταξινόμηση του υλικού που θέλει να παρουσιάσει. Από την άλλη μεριά διακόπτουν τέτοιου είδους αναφορές αδικαιολόγητα τη ροή της ανάγνωσης. Αυτές οι αναφορές θα

πρέπει πράγματι να γίνονται, όταν ο αναγνώστης οφείλει να ανατρέξει σύντομα στο συγκεκριμένο κείμενο, γιατί διαφορετικά είναι αδύνατο να καταλάβει το κείμενο που εκείνη τη στιγμή έχει μπροστά. Η παραπομπή πρέπει με άλλα λόγια να είναι προϊόν της λογικής συνοχής του κειμένου και όχι της σύγχυσης του ίδιου του συγγραφέα. Η δύσκολη δομή παραπέμπει μάλλον στη δεύτερη υποψία. Ο συγγραφέας πρέπει να έχει πάντα την ικανότητα να παρουσιάζει τα πράγματα τόσο απλά, ώστε να τα καταλαβαίνουν όλοι. Υπό κανονικές συνθήκες θα πρέπει να ρέει το κείμενο, όπως σε μια λογοτεχνική αφήγηση. Ο αναγνώστης δεν πρέπει να διακόπτει συχνά την ανάγνωση και ν' αναρωτάται, τί να εννοεί άραγε ο συγγραφέας με τη συγκεκριμένη παράγραφο. Ο καλός συγγραφέας απλοποιεί και δεν συσκοτίζει την έκφραση του. Ειδικότερα για τους νομικούς, οι οποίοι εργάζονται κατά βάση με κείμενο και όχι με άλλα σύμβολα, όπως π.χ. οι μαθηματικοί, το ζήτημα της απλής έκφρασης είναι καθοριστικής σημασίας. Θα πρέπει στο τέλος της ανάγνωσης ο αναγνώστης να πεί, ότι πράγματι έτσι έχουν τα πράγματα. Υπόψή σας πρέπει να έχετε πάντοτε ένα μέσο νομικό, ο οποίος δεν είναι ούτε αδαής αλλά και δεν ξέρει παρά ελάχιστα για το θέμα σας. Πρέπει η ανάπτυξη του κειμένου σας να γίνει έτσι, ώστε και να τον πληροφορήσετε αλλά και να τον πείσετε.

Πρώτα λοιπόν παρουσιάζουμε το πρόβλημα και την ιστορία, μετά αναλύουμε τα στοιχεία που το απαρτίζουν, κατόπιν κάνουμε τη κριτική μας και αναπτύσσουμε την επιχειρηματολογία και στο τέλος προτείνουμε την άποψη μας. Αυτά είναι σε πολύ γενικές γραμμές τα στάδια εξέλιξης της λογικής συνοχής του κειμένου. Θα πρέπει επίσης να προσέχετε, ότι όποια συμπεράσματα συνάγει και ο συγγραφέας, αυτά θα πρέπει να προκύπτουν αβίαστα από τις πληροφορίες που αναγράφονται στο κείμενο. Δεν μπορεί π.χ. ο συγγραφέας να εξετάζει σε όλη την έκταση του κειμένου τη σχέση της καταδολίευσης δανειστών με τον αδικαιολόγητο πλουτισμό και στο τέλος εντελώς αιφνιδιαστικά να συναγάγει ότι η καταδολίευση δανειστών αποτελεί ειδική μορφή αδικοπρακτικής ευθύνης. Ο αναγνώστης σε όλη τη ροή του κειμένου θα πρέπει να προΐδεάζεται για το τελικό συμπέρασμα.

Είναι βέβαιο ότι το κείμενο σας μπορεί να πείσει, όταν τα επιχειρήματα σας είναι προφανή και παραδεκτά από περισσότερους όταν παραθέτετε πολλά παραδείγματα που τα στηρίζουν και όταν εξαντλείτε περισσότερες οπτικές προσέγγισης του θέματος. Επιπλέον το κείμενο σας κάνει καλύτερη εντύπωση, όταν αποφεύγετε τον προσωπικό τύπο έκφρασης, π.χ. είμαι της γνώμης, αντίθετα δεν συμμερίζομαι την άποψη κλπ. Βεβαίως κάτι τέτοιο δεν απαγορεύεται αλλά δεν κάνει πάντα καλή εντύπωση, ιδίως αν χρησιμοποιείται συχνά. Στηριχθείτε περισσότερο στη παθητική παρά στην ενεργητική φωνή των ρημάτων. Η παθητική φωνή δίνει πάντα ένα τόνο ουδετερότητας και αντικειμενικότητας και δεν υποκειμε-

νικοποιεί τις απόψεις. Βεβαίως αυτό δεν πρέπει να οδηγήσει στο άλλο άκρο, ώστε να μην έχετε το θάρρος να εκφράσετε την άποψη σας. Αυτό θα ήταν λάθος. Η ισορροπία ανάμεσα στα δύο είναι η καλύτερη λύση. Θα πρέπει να μπειτε τρόπον τίνα στη ψυχολογία του αναγνώστη. Ένα κείμενο, το οποίο έχει πολύ προσωπικό τόνο, ακόμη και αν επιστημονικά είναι άρτιο, γεννά ένα τόνο αλαζονείας και αυτό δημιουργεί αδικαιολόγητα κακές εντυπώσεις. Θα πρέπει να δώσετε την εντύπωση, ότι θέλετε, σεβόμενοι όλη την επιστημονική συζήτηση, ν' αναζητήσετε λύση στο πρόβλημα και όχι απλώς να συγκεντρώσετε την προσοχή των άλλων. Για το λόγο αυτό συνηθίστε στη σύντομη και κοφτή έκφραση· αποφεύγετε το μακροπερίοδο λόγο. Σκεφτείτε επανειλημμένες φορές, αν μπορείτε ακόμη περισσότερο να μικρύνετε τις προτάσεις σας. Μην χρησιμοποιείτε πολλά ουσιαστικά (και μάλιστα βαρύγδουπα) αλλά ρήματα. Τα ρήματα είναι αυτά που μεταφέρουν το νόημα. Τα ουσιαστικά και ιδίως, αν πρόκειται για αφηρημένες έννοιες, έχουν πάντα μέσα τους ισχυρή δόση ασάφειας και ανακρίβειας. Μην χρησιμοποιείτε ποτέ εκφράσεις, για των οποίων το νόημα δεν είστε βέβαιοι. Αποφεύγεται τις πολλές γενικές και τις πολλές δευτερεύουσες προτάσεις. Βεβαίως η ελληνική γλώσσα είναι επιρρεπής σε πολλές πληροφορίες μέσα σε μία μόνο πρόταση. Θα πρέπει όμως να μάθουμε να τιθασεύουμε την τάση αυτή. Φροντίστε κατά το δυνατό κάθε πρόταση να περιέχει μια ενιαία και ολοκληρωμένη πληροφορία. Τέλος προτιμήστε το απλό πληροφοριακό ύφος δημοσίου εγγράφου στο μεγαλύτερο μέρος της εργασίας και όχι τους δημοσιογραφικούς βερμπαλισμούς. Οι αναγνώστες σας είναι επιστήμονες και όχι αναγνώστες εφημερίδας. Θέλετε να τους πείσετε· ούτε να τους συγκινήσετε, ούτε να τους ξεσηκώσετε, ούτε να τους επηρεάσετε συναισθηματικά.

3. Η υποσημείωση

Οι υποσημειώσεις αποτελούν παρεμβολές στο κείμενο, με τις οποίες παρέχονται βιβλιογραφικές υποδείξεις και εννοιολογικές παρεκβάσεις, με τις οποίες αναλύεται ή εξειδικεύεται περισσότερο ένα νόημα, που αναπτύσσεται ήδη στο κυρίως κείμενο. Για να μη στερηθεί το κυρίως κείμενο τη ροή του και τη λογική του συνοχή παρέχονται οι πρόσθετες αυτές πληροφορίες με τη μορφή υποσημειώσεων. Μπορείτε να φανταστείτε την υποσημείωση ως έναν υποβολέα που συμπληρώνει αυτό που μαθαίνει ο αναγνώστης στο κυρίως κείμενο. Η τεχνική των υποσημειώσεων είναι από τις δυσχερέστερες κατά τη σύνταξη επιστημονικών κειμένων. Αποκτάται με τη συνεχή εξάσκηση και το συχνό συγγραφικό έργο. Πολλοί νέοι συγγραφείς αναρρωτώνται, αν κάποια παρατήρηση θα πρέπει να γίνει στο κυρίως κείμενο ή υπό μορφή υποσημείωσης. Εδώ δεν μπορούν να δοθούν περισσότερες οδηγίες, γιατί δεν υπάρχουν συγκεκριμένοι κανόνες. Είναι γεγονός, ότι η υπο-

σημείωση ως παρέκβαση από το κυρίως κείμενο θα πρέπει να είναι σύντομη. Καλό είναι ν' αποφεύγεται ως βήμα για την ανάπτυξη επιχειρηματολογίας, γιατί χάνει τότε ο αναγνώστης τον ειρμό του κειμένου. Η μόνη οδηγία λοιπόν που μπορεί να δοθεί είναι η ακόλουθη: Φροντίστε να διατυπώνετε όσο το δυνατό μικρότερες υποσημειώσεις και να μη χρησιμοποιείτε υποσημειώσεις, όταν δεν είναι αναγκαίο. Πολλοί θεωρούν, ότι οι πολλές υποσημειώσεις αποτελούν ένδειξη επιστημονικότητας του κειμένου. Η αλήθεια είναι, ότι αποτελούν μόνο ένδειξη. Λάβετε υπόψη ότι η συχνή μεταφορά του βλέμματος από τον αναγνώστη μια στο κείμενο και μια στις υποσημειώσεις είναι ιδιαίτερα κουραστική. Είναι σαν να ομιλεί κάποιος και κάποιος άλλος διαρκώς τον διακόπτει, για να τον συμπληρώσει· αυτό κουράζει. Πάντως είναι αναμφίβολο ότι, όταν παρέχεται μια χρήσιμη και σημαντική πληροφορία, θα πρέπει αναπόφευκτα να αναφέρεται με τη μορφή της υποσημείωσης η πηγή της πληροφορίας. Διαφορετικά ο συγγραφέας παρέχει την εντύπωση ότι όλα όσα ξέρει, τα οφείλει στη φαντασία του ή στην υπερβολική ευφυΐα του, πράγμα που δεν αληθεύει. Η υποσημείωση δίνει επίσης τη δυνατότητα στον αναγνώστη-ερευνητή να εξακριβώσει, αν αυτό που λέτε είναι και ακριβές, ανατρέχοντας στη βιβλιογραφία που αναφέρετε.

Φροντίστε επίσης, αν υπάρχουν οι τεχνικές δυνατότητες να τοποθετείτε τις υποσημειώσεις στο τέλος της σελίδας και όχι στο τέλος του κειμένου. Στην τελευταία περίπτωση είναι σχεδόν βέβαιο, ότι ο αναγνώστης δεν θα ανατρέξει ή σύντομα θα εγκαταλείψει τη προσπάθεια. Μη ξεχνάτε, τέλος, ότι η υποσημείωση αποτελεί κείμενο· θα πρέπει δηλ. ν' ακολουθεί όλους τους κανόνες ορθογραφίας και συντακτικού, όπως και το κυρίως κείμενο. Βεβαίως το κείμενο θα είναι πιο σύντομο και πιο πυκνό αλλά θα πρέπει σε κάθε περίπτωση να παρέχει την εικόνα ολοκληρωμένου νοήματος. Η υποσημείωση δεν είναι σε καμιά περίπτωση τηλεγράφημα.

Ακολουθούν ορισμένες οσηγίες αισθητικού τύπου για τη διαμόρφωση των υποσημειώσεων:

Η αρίθμηση των υποσημειώσεων πρέπει να γίνεται κατά κεφάλαιο και όχι κατά σελίδα ή για όλο το κείμενο. Σε κάθε νέο κεφάλαιο ξεκινά δηλ. νέα αρίθμηση. Ο αριθμός της υποσημείωσης, όταν προσδιορίζει μία συγκεκριμένη λέξη τοποθετείται ανάμεσα στη λέξη και στο σημείο στίξης, π.χ. “προϋπόθεση του κύρους μιας δικαιοπραξίας είναι και ο τύπος 1”. Αυτό σημαίνει ότι η υποσημείωση εξειδικεύει μόνο τη λέξη τύπος. Αν η υποσημείωση τοποθετηθεί πίσω από την τελεία, σημαίνει ότι η υποσημείωση εξειδικεύει όλη την πρόταση και το νόημα που αυτή μεταφέρει. Θα πρέπει, τέλος, να χρησιμοποιείτε ως σύμβολα για την αρίθμηση των υποσημειώσεων μόνο αραβικούς αριθμούς. Σύμβολα όπως 1) ή (1) κλπ. θα πρέπει ν' αποφεύγονται.

Τέλος και μια πρακτική οδηγία: Μην ξεχνάτε ποτέ να αριθμείτε τις σελίδες. Διαφορετικά δεν θα διαβαστεί ποτέ και από κανέναν το κείμενο σας, γιατί κανείς δεν μπορεί να το παραπέμψει.

IV. Η γλωσσική διαμόρφωση του κειμένου

Ειπώθηκε ήδη ότι η έκφραση μας πρέπει να είναι κοφτή και σύντομη, γιατί αλλιώς κουράζει. Αυτή είναι η πρώτη και πιο βασική παρατήρηση στιλιστικού τύπου. Ο κανόνας είναι: Όσο λιγότερες λέξεις τόσο καλύτερα. Φτιάξτε τις προτάσεις κατ' αρχάς όπως αντιστοιχεί στο στιλ σας. Στη συνέχεια σκεφτείτε, ποιές και πόσες λέξεις μπορείτε ν' αφαιρέσετε, χωρίς ν' αλλοιώνεται το νόημα. Θα δείτε σύντομα ότι ολόκληρες σελίδες που γράψατε, δεν είναι παρά επανάληψη του ίδιου πράγματος. Σκεφτείτε ως εξής:

Λέω κάτι καινούργιο με την πρόταση; Μαθαίνει ο αναγνώστης μια νέα πληροφορία ή λέω πάλι τα ίδια; Ασκηθείτε στην αυτοκριτική και όχι στον αυτοθαυμασμό. Για τις κοφτές προτάσεις έγινε ήδη λόγος. Εδώ μόνο μια κουβέντα ακόμη: Προσπαθείστε το κείμενο σας να έχει ζωντάνια από τη πλοκή των πληροφοριών και της αφήγησης και όχι από την έκταση των προτάσεων. Να ξέρετε πάντοτε, ότι οι μικρές προτάσεις κάνουν την έκφραση ζωηρή. Είναι όπως ακριβώς στον κινηματογράφο. Μια παρατεταμένη σκηνή κουράζει· η συχνή εναλλαγή των σκηνών προκαλεί σασπένς.

Η έκφραση δεν πρέπει να είναι, όπως ο διάσημος συγγραφέας Μαρκ Τουαίν κάποτε είπε, σαν παρέλαση χωρίς τέλος. Αποφεύγετε επίσης τις πολλές δευτερεύουσες προτάσεις τη μία πίσω από την άλλη. Οι δευτερεύουσες προτάσεις δεν είναι τίποτε άλλο παρά παρεκβάσεις στη ροή του νοήματος. Αν είναι πολλές, τότε χάνουμε το νήμα της αφήγησης. Κρίσιμο είναι να μπορεί ο αναγνώστης να καταλαβαίνει τί λέτε, διαβάζοντας μόνο μια φορά κάθε πρόταση σας. Αν πάνω από δυο ή τρεις φορές δεν τα καταφέρει, θα σταματήσει την ανάγνωση. Φανταστείτε έναν αναγνώστη, ο οποίος σ' ένα κείμενο 100 ή 200 σελίδων σε κάθε δεύτερη σελίδα δεν βγάζει νόημα. Στο τέλος της ανάγνωσης θα είναι περισσότερο κουρασμένος από το συντάκτη του κειμένου. Αποφεύγετε επίσης τις πολύ εξεζητημένες εκφράσεις ή λόγιες εκφράσεις. Στον επιστημονικό λόγο δεν κάνουμε εγκυκλοπαιδική επίδειξη. Μιλάμε απλά, όπως ακριβώς δυο συνάδελφοι, οι οποίοι προσπαθούν να βρουν μια άκρη στο πρόβλημα τους. Αυτός που προσπαθεί να μιλήσει λόγια, καταβάλλει περιττό κόπο και κυρίως συντηρεί μια απόσταση από αυτούς τους οποίους σε τελική ανάλυση θέλει να βοηθήσει, δηλ. την ίδια την πράξη. Καλύτερα να δείχνουμε την επιστημοσύνη μας με την ακρίβεια και αξιοπιστία των επιχειρημάτων

μας παρά με την πολυσύνθετη και στρουφνή έκφραση. Ο επιστήμονας δεν θα γίνει ποτέ υποψήφιος για το Νόμπελ λογοτεχνίας. Για το ότι πρέπει ν' αποφεύγονται τα πολλά ουσιαστικά, τα επιρρήματα, τα επίθετα και να προτιμούνται τα ρήματα έγινε ήδη λόγος. Γενικά πρέπει ν' αποφεύγεται κάθε μέρος του λόγου το οποίο δείχνει έκπληξη, αλαζονεία, ειρωνεία κλπ. Ομοίως σε καμιά περίπτωση δεν πρέπει να υπάρχουν στο κείμενο θαυμαστικά ή εκφράσεις τύπου *sic!* κλπ. Όλα αυτά δείχνουν διάθεση εντυπωσιασμού. Συνοψίζοντας όλα τα παραπάνω θα λέγαμε ότι το σύνθημα της επιτυχημένης έκφρασης είναι: *Λίγες λέξεις, μικρές προτάσεις, περισσότερα ρήματα.*

Σε τελική ανάλυση ο γραπτός λόγος θα πρέπει κατά το δυνατό να πλησιάζει τον ολοκληρωμένο προφορικό. Χρησιμοποιείτε τέλος θετικό και όχι αρνητικό λόγο. Πείτε π.χ. ο Α συνομολόγησε δωρεά, όχι: ο Α δεν απέφυγε την κατάρτιση της δωρεάς. Η θετική μορφή έκφρασης δείχνει διάθεση συναίνεσης και όχι αδικαιολόγητης αντιδικίας. Χρησιμοποιείτε τέλος όσο γίνεται ελληνικές εκφράσεις, όταν αυτές υπάρχουν αντί αντίστοιχες ξενικές π.χ. χρηματομεριστική μίσθωση αντί *Time-sharing*.

Σε ότι αφορά στο ρυθμό συγγραφής της εργασίας αξίζει να σημειωθεί ότι θα ξάφνιαζε τον κάθε βαθμολογητή, αν άκουγε ότι το καλό κείμενο που παραδόθηκε, τελικά γράφτηκε μια και έξω δηλ. μία μόνο φορά. Επειδή αυτό ξεπερνά τα συνήθη ανθρώπινα μέτρα και οι περισσότεροι άνθρωποι διαθέτουμε ελεγχόμενες και όχι εξαιρετικές ικανότητες, φροντίστε να διορθώνετε επανειλημμένες φορές τα κείμενά σας. Μόνο με τη συνεχή εξάσκηση αυτοδιορθώνετε και αποκτάτε τελικά προσωπικό ύφος γραφής. Να είστε όσο το δυνατό πιο κριτικοί με τα κείμενά σας. Καθετί που σας δημιουργεί και την παραμικρή υποψία ότι μπορεί να προκαλέσει την κριτική κάποιου αναγνώστη, έστω και του πιο αυστηρού, αφαιρέστε το. Τα λάθη που υπάρχουν στη σκέψη σας δεν τα ξέρει κανείς· τα λάθη που είναι καταγεγραμμένα δυστυχώς δεν γυρίζουν πίσω. Οι Ρωμαίοι λέγαν και είχαν δίκιο: *scripta manent.*

V. Παραθέματα

Ο συγγραφέας υποχρεούται συχνά κατά την ανάπτυξη της επιχειρηματολογίας του να παραθέσει κομμάτια από το έργο και την επιχειρηματολογία άλλων συγγραφέων. Τα λεκτικά αυτά αποσπάσματα ξένων κειμένων ονομάζονται παραθέματα. Και η σύνταξη των παραθεμάτων υπόκειται σε ορισμένη τεχνική.

Κατ' αρχάς θα πρέπει να είμαστε φειδωλοί στη χρήση παραθεμάτων. Υπάρχει και εδώ, όπως και στις υποσημειώσεις, ιδιαίτερα σε νέους επιστήμονες η πλανημένη εντύπωση, ότι τα συχνά παραθέματα επιβεβαιώνουν ή αυξάνουν την επι-

στημονικότητα του κειμένου. Αυτό δεν αληθεύει πάντα. Τα πολλά παραθέματα, τα οποία από γλωσσικής αισθητικής άποψης, λειτουργούν όπως και οι υποσημειώσεις δηλ. σαν παρεκβάσεις, κουράζουν και το κυριότερο δεν αποτελούν από μόνα τους απόδειξη για την αλήθεια των επιχειρημάτων που θέλουν να στηρίξουν. Καμία άποψη δεν μπορεί σε ότι αφορά στην αλήθεια του περιεχομένου της να στηριχτεί στην αυθεντία του συγγραφέα της. Θα πρέπει να είναι προϊόν λογικής διεργασίας. Από άποψη εκφραστικής καλαισθησίας είναι πάντως προτιμότερο να περιγράφει ο συγγραφέας με τη μορφή του πλαγίου λόγου, το τί είπε ο ένας ή ο άλλος συγγραφέας παρά να χρησιμοποιεί αλλεπάλληλα παραθέματα. Τα παραθέματα είναι χρήσιμα μόνον σε όση έκταση αποκαλύπτεται η πηγή μιας χρήσιμης πληροφορίας π.χ. μια στατιστική πληροφορία ή ένα κομμάτι από μια ιδιαίτερος ενδιαφέρουσα απόφαση, την οποία πρέπει να έχει υπόψη του αυτούσια ο αναγνώστης. Σε μια επιστημονική εργασία θα πρέπει πάντως ν' αποφεύγονται παραθέματα από μη επιστημονικά κείμενα όπως εφημερίδες κλπ. Αναφορά είναι δυνατή, όχι όμως παραθέματα. Αποφεύγετε επίσης παραθέματα που βρίσκετε σε έργα άλλων συγγραφέων και δεν αποτελούν πηγές που έχετε συγκεντρώσει εσείς οι ίδιοι. Ο κίνδυνος λάθους είναι στις περιπτώσεις αυτές πολύ μεγάλος.

Με ποιόν τρόπο γίνεται όμως η παράθεση; Κατ' αρχάς είναι πολύ σημαντικό για τον αναγνώστη να διακρίνει, ποιο κείμενο είναι δικό σας και ποιο είναι παράθεση. Για το λόγο αυτό χρησιμοποιείτε εισαγωγικά και εξηγείστε ότι το κείμενο μέσα στα εισαγωγικά προέρχεται από τον τάδε συγγραφέα. Καλύτερο είναι ακόμη το παράθεμα να δίδεται με τη μορφή αυτοτελούς παραγράφου μέσα στο κείμενο, δηλ. κείμενο, άλλη παράγραφος (: το παράθεμα) και μετά σε άλλη παράγραφο συνέχεια του κυρίως κειμένου. Θα μπορούσε ακόμη το κείμενο της παράθεσης να δοθεί σε μικρότερη γραφή απ' ότι το κανονικό κείμενο, για να έχει και οπτικά ο αναγνώστης την εντύπωση, ότι το παράθεμα αποτελεί μια μορφή ενσωματωμένης στο κείμενο υποσημείωσης. Τα παραπάνω είναι αισθητικές συστάσεις και όχι αυστηροί κανόνες. Επίσης, όταν θέλουμε να παραλείψουμε κείμενο μέσα σε παράθεμα χρησιμοποιούμε διαλυτικά. Εδώ όμως χρειάζεται προσοχή. Όταν το κείμενο που παραλείψουμε συνεχίζει μετά τη τελευταία λέξη του παραθέματος που χρησιμοποιούμε, τότε ακολουθούν αμέσως τα διαλυτικά χωρίς να αφήνουμε κενό, π.χ. "έτσι ώστε να καθίσταται σαφές, ότι... αν κλπ.". Αν το κείμενο που παραλείψουμε αρχίζει μετά από τελεία τότε κολλάμε τα διαλυτικά στο κείμενο που ακολουθεί, π.χ. "επαρκεί η κατάρτιση της δικαιοπραξίας ...αυτό όμως (...)". Τέλος δεν βάζουμε ποτέ τελεία εκεί όπου τελειώνει το κείμενο του παραθέματος και κλείνουμε με το δεύτερο εισαγωγικό.

VI. Καταληκτική παρατήρηση

Όλα τα παραπάνω γράφτηκαν από ενδιαφέρον και φροντίδα για τους νέους επιστήμονες. Οι οδηγίες που δόθηκαν δεν διεκδικούν δάφνες ούτε πληρότητας ούτε αλάθητου. Αποτελούν μόνον υποδείξεις· ευελπιστείται, ότι σε κάτι πάντως θα ωφελήσουν κατά τη σύνταξη των κειμένων. Γνώμη του γράφοντος είναι, ότι τα ελληνικά πανεπιστήμια θα πρέπει στο μέλλον να δώσουν μεγαλύτερο βάρος στα προγράμματα σπουδών τους σε ζητήματα μεθόδου σύνταξης επιστημονικών εργασιών. Είναι βέβαιο ότι σύντομα θα δρέψουν τους καρπούς των προσπαθειών τους, αφού μόνο με εκπαίδευση και υπόδειξη επιτυγχάνεται ενότητα και πειθαρχία στο επιστημονικό ύφος γραφής. Ο καλά εκπαιδευμένος στα νεανικά του χρόνια επιστημονικός συγγραφέας δε νοιώθει ποτέ ούτε αβοήθητος αλλά ούτε και ανεξέλεγκτος στη σύνταξη των κειμένων του. Έχει τη βεβαιότητα, ότι όλοι θα αναγνωρίσουν τον τρόπο με τον οποίο εργάστηκε. Αυτό μεγιστοποιεί το αίσθημα ευθύνης του.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΓΙΑ ΠΕΡΑΙΤΕΡΩ ΕΜΒΑΘΥΝΣΗ

A. ΕΛΛΗΝΙΚΗ (ή μεταφρασμένη στην ελληνική γλώσσα)

Βούλαρης Ι., Μεταπτυχιακές σπουδές, επαγγελματική κατάρτιση και έρευνα, στο συλλογικό τόμο: Προοπτικές των μεταπτυχιακών σπουδών στην Ευρώπη (επιμέλεια Στέλλα Πριόβολου), Αθήνα 1998, σελ. 76-88.

Γέμτου Π., Μεθοδολογία των κοινωνικών επιστημών - Μεταθεωρία των Επιστημών του Ανθρώπου, τόμοι 1 - 2, Αθήνα 1983.

Cohen L./Manion L., Μεθοδολογία εκπαιδευτικής έρευνας, Αθήνα 1997.

Eco U., Πώς γίνεται μια διπλωματική εργασία. Εισαγωγή (Επιμέλεια: Μαριάννα Κονδύλη), Αθήνα 1994.

Howard K. - Scharp J., Η επιστημονική μελέτη - Οδηγός σχεδιασμού και διαχείρισης πανεπιστημιακών ερευνητικών εργασιών, Αθήνα 1998.

Θεοφιλίδης Χ., Η συγγραφή μιας επιστημονικής εργασίας, Αθήνα 1999.

Jareau C., Η έρευνα με ερωτηματολόγιο (εκδ. Gutenberg χωρίς αναφορά στο χρόνο δημοσίευσης).

Σπουδαστήριο Κοινωνιολογίας ΠΑΣΠΕ – Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, Εισαγωγή στη Μεθοδολογία και τις τεχνικές Κοινωνιολογικών Ερευνών, 2η εκδ., (Γενική Εποπτεία: Β. Φίλιας), Αθήνα 1998.

B. ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ

Barzun J., Simple and Direkt: A Rhetorik for Writers, New York 1976.

Kramer W., Wie schreibe ich Seminar-, Examens- und Diplomarbeit, 3. Aufl., Stuttgart 1994.

Kuhn T., The Structure of Scientific Revolutions, Chicago 1962.

Poenicke K., Wie verfasst man wissenschaftliche Arbeiten? Ein Leitfaden vom ersten Studiensemester bis zur Promotion, 2 Aufl., Mannheim 1955.

Theisen M., Wissenschaftliche Arbeiten: Technik - Methodik - Form, 3. Aufl., München 1989.

